

3. BEGRIPSOMSCHRIJVING.

Beschuldigingen van ritueel misbruik komen in verschillende vormen voor. In de meest extreme versie wordt verhaald over een internationale organisatie van zowel mannen als vrouwen die rituelen opvoeren waarbij slachtoffers - kind of volwassenen - seksueel worden misbruikt, dieren en mensenoffers worden gebracht en deelnemers worden gehersenspoeld. Bovendien zouden die organisaties zich over meerdere generaties uitstrekken en zouden slachtoffers in de loop van de tijd opgeleid worden tot de rol van dader. In sommige verhalen wordt het misbruik gepleegd voor seksuele lustbeleving van de daders; in andere als onderdeel van het ritueel. In sommige verhalen beperkt het geheel zich tot daders en slachtoffers in de organisatie; in andere is zowel sprake van kinderporno als -prostitutie.

De beschuldigingen komen vanuit twee richtingen: van kinderen en van volwassenen. Bij kinderen gaat het om beschuldigingen van misbruik dat recent zou hebben plaatsgevonden; bij volwassenen vaak om misbruik dat langer geleden plaats zou hebben gevonden. In beide gevallen is het kenmerkend dat de slachtoffers zelden direct en zelf aangifte komen doen, maar dat aan de aangifte soms langdurige therapie vooraf gaat en de betrokken therapeuten een rol spelen bij de aangifte.

Noch in ons land, noch elders is men erin geslaagd op overtuigende wijze vast te stellen dat de gebeurtenissen waarvan in de verhalen over ritueel misbruik sprake is, zich ook daadwerkelijk hebben voorgedaan (zie voor de Verenigde Staten Lanning, 1992; voor Engeland Boyd, 1991). Bij het geven van een omschrijving van het begrip ritueel misbruik is men dus aangewezen op de verhalen die daarover gedaan zijn door personen die bij dit ritueel misbruik betrokken zijn (geweest) en uiteraard op de literatuur waarin deze verhalen zijn terug te vinden en waarin meer in het algemeen op de inhoud van deze verhalen wordt gereflecteerd. Met personen die bij ritueel misbruik betrokken zijn, worden hier zowel slachtoffers als plegers bedoeld. De plegers die over

hun ouderschap vertellen, zeggen doorgaans als kind zelf slachtoffer te zijn geweest.

Hieronder wordt allereerst geprobeerd op basis van de literatuur en de verklaringen die tegenover de werkgroep Ritueel Misbruik zijn afgelegd een poging gedaan tot een nadere begripsbepaling te komen. Daarbij wordt in het midden gelaten in hoeverre de gebeurtenissen waarover in bedoelde verhalen wordt verteld ook daadwerkelijk hebben plaatsgevonden. Vervolgens wordt een aantal mogelijke hypothesen over het voorkomen van ritueel misbruik besproken. Uitgangspunt is voor de werkgroep dat er personen zijn die meer of minder duidelijk melden dat ze slachtoffer van ritueel misbruik zijn of zijn geweest en dat zij serieus genomen moeten worden. Datzelfde geldt voor de hulpverleners die zich veelal met de verhalen van hun cliënten over ritueel misbruik in meerdere opzichten niet goed raad weten.

Karakteristieken van ritueel misbruik

De verhalen van mensen - hetzij kinderen, hetzij volwassenen - die zeggen slachtoffer te zijn of te geweest van ritueel misbruik hebben een aantal elementen gemeen. Eerst zullen deze elementen worden besproken. Daarna zal worden geformuleerd wat naar het inzicht van de werkgroep het meest karakteristiek is aan de verhalen over deze vorm van seksueel misbruik.

De slachtoffers

De slachtoffers zeggen doorgaans dat zij reeds op zeer jonge leeftijd slachtoffer zijn geworden van ritueel misbruik. In een onderzoek van 19 zaken van 'organized abuse' van in totaal 290 kinderen die behandeld waren door de Engelse organisatie NSPCC bleken kinderen die gemeld waren als slachtoffer van ritueel misbruik relatief jonger te zijn dan slachtoffers van de twee andere vormen van 'organized abuse', te weten netwerken en kinderporno (Creighton, 1993). Slachtoffers van ritueel misbruik zijn eveneens gemiddeld jonger dan

kinderen die slachtoffer zijn van seksueel misbruik van niet-georganiseerde aard (Creighton, 1992).

Slachtoffers vertellen er getuige van te zijn geweest dat zelfs baby's het voorwerp zijn geweest van ritueel seksueel misbruik. Eenmaal op zeer jonge leeftijd slachtoffer geworden, zou deze vorm van mishandeling vaak gedurende een reeks van jaren doorgaan. Meestal is er sprake van een verwantschapsrelatie tussen het kind en een deel van de betrokken volwassenen. Gegeven de jonge leeftijd van de slachtoffers is dit niet verwonderlijk. Tevens komt het voor dat men na jaren van rol verwisselt en zelf pleger wordt van ritueel misbruik. Ook kinderen worden in de rol van dader gedwongen.

De aard van de mishandeling

In de verhalen is er sprake van een combinatie van lichamelijk geweld, seksueel misbruik van en psychische terreur op kinderen. Het lichamelijk geweld kan zodanige vormen aannemen dat er van marteling gesproken moet worden. Er is bijvoorbeeld sprake van het toebrengen van pijn in de vorm van elektrische schokken. Kinderen zijn er getuige van dat dieren worden afgeslacht en dat foetussen worden vermoord. Het seksueel misbruik waarvan wordt verteld, is van elke denkbare aard en perversiteit. Er is onder meer sprake van het moeten drinken van bloed en het moeten nuttigen van excrementen of urine. De psychische terreur is deels onlosmakelijk verbonden met seksueel misbruik en fysiek geweld. Daarnaast is er sprake van zeer ernstige bedreigingen indien het slachtoffer anderen van het gebeuren in kennis zou stellen. Het moge dus duidelijk zijn dat het in de verhalen om veel meer gaat dan seksueel misbruik alleen.

De plegers

Bij ritueel misbruik gaat het altijd om meervoudig misbruik, in de zin dat er sprake is van meerdere plegers en meerdere slachtoffers. In de verhalen zijn de plegers altijd volwassenen – mannen en vrouwen – die opereren in georga-

niseerd verband. Uit de gegevens van Creighton (1993) blijkt dat er bij ritueel misbruik meer vrouwen als pleger betrokken zijn dan bij de andere genoemde vormen van seksueel misbruik. Vaak zou er sprake zijn van plaatselijke notabelen die van de groep deel uitmaken.

Soms worden kinderen gedwongen zelf aan de praktijken van geweld en seksueel geweld actief mee te doen, hetgeen naar hun zeggen op den duur een gevoel van medeplichtigheid oproept.

De organisatie

Kenmerkend in de verhalen van ritueel misbruik is het georganiseerde karakter van het misbruik. Dit uit zich onder meer in het gebruik van rituelen, in het bestaan van een hiërarchische structuur binnen de groep, in het hanteren van een bepaalde kalender met daarop voor de groep belangrijke data en in strenge controle op geheimhouding.

De rituelen

De mishandeling en de groepsbijeenkomsten zijn omgeven met een set van rituelen. Deze kunnen verschillende vormen aannemen: bepaald type kledij van de volwassenen, spreuken, geheimtaal, tekens en symbolen van een wat buitenissig karakter, offer-riten, altaar-riten, een heilig boek; in het algemeen zaken die een sfeer van occultisme oproepen. In de literatuur wordt dan ook veelvuldig gesproken van satanic abuse, hetgeen inhoudt dat door middel van de rituelen gerefereerd wordt aan de aanwezigheid van de Satan. Het hanteren van de rituelen vestigt binnen de groep de opvatting dat de leiders in de groep macht zouden hebben over het bovennatuurlijke.

Oorzaken en gevolgen

In bovenstaande is weergegeven wat de belangrijkste elementen zijn in de verhalen over ritueel misbruik. De elementen die voorkomen in verhalen over

ritueel misbruik en die hierboven in het kort zijn weergegeven, zijn alle op zichzelf staand in het verleden bewijsbaar voorgekomen: Er zijn internationale organisaties die kwade bedoelingen hebben; er worden kinderen seksueel misbruikt; er zijn sekten die satanische rituelen opvoeren; er zijn zaken waarin meer daders meerdere kinderen tegelijkertijd misbruiken; er zijn zaken waarin kinderen op gruwelijke wijze worden misbruikt; en tot slot: er zijn zaken waarin baby's worden vermoord en foetussen worden afgedreven.

Typisch aan verhalen van ritueel misbruik is dat al die elementen of vrijwel al die elementen in combinatie worden verteld. Als al die elementen bij elkaar komen geeft dat, op grond van eerdere ervaringen van hulpverleners en van de politie een zekere herkenning: dit soort zaken komt nu eenmaal voor; waarom zouden ze niet in combinatie voorkomen? Niettemin is nog nooit in een ritueel misbruik-zaak, buiten de verklaring van het slachtoffer, voldoende bewijs gevonden. Bovenstaande beschrijving van de belangrijkste kenmerken van ritueel misbruik is daarom gebaseerd op mededelingen van personen die zeggen hiervan het slachtoffer te zijn en van hun hulpverleners. Daarmee is nog geen uitspraak gedaan over het werkelijk voorkomen van deze vorm van seksueel misbruik, laat staan over de omvang ervan.

Een ernstige complicatie bij de beoordeling van het waarheidsgehalte van deze verhalen is, dat ze verteld worden door cliënten met een ernstig ontwrichte persoonlijkheidsstructuur. Deze ontwrichting manifesteert zich soms in de vorm van een multipole persoonlijkheidsstoornis (MPS). Kenmerkend voor een MPS is volgens de DSM-III/R (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders; zie American Psychiatric Association, 1987) een stoornis of verandering van de normale integratieve functies van identiteit, geheugen of bewustzijn. Het zou onjuist zijn te redeneren dat gegeven deze ernstige ontwrichting er dus sprake moet zijn van een ernstig trauma van het soort zoals door de cliënt verteld, zolang deze verhalen niet afdoende geverifieerd zijn. Even onjuist zou het zijn het verhaal van deze cliënten als onwaar terzijde te schuiven door ze af te doen als louter het produkt van een gestoorde geest. Een en ander neemt uiteraard niet weg dat, indien iemand reeds zeer jong gebeur-

tenissen als boven beschreven heeft meegemaakt, de kans op een ernstige ontwrichting van de persoonlijkheid vrijwel onontkoombaar is.

Angst

De verhalen van kinderen en volwassenen die zeggen het slachtoffer te zijn of te zijn geweest van ritueel misbruik en die van hulpverleners over deze personen zijn niet louter verhalen over gebeurtenissen, maar ook en misschien wel vooral verhalen over wat het voor iemand betekent slachtoffer te zijn van dergelijke gebeurtenissen. Om de aard van ritueel misbruik nader te kunnen omschrijven is het dan nodig stil te staan bij de vraag wat de gevolgen kunnen zijn voor een kind dat hiervan het slachtoffer is. De werkgroep acht het daarom van belang om, ondanks het alom aanwezige gebrek aan verificatie van de verhalen, ook aandacht te besteden aan de wijze waarop in de literatuur de gevolgen van deze gebeurtenissen voor de slachtoffers wordt beschreven, daarbij in acht nemend dat op voorhand niet duidelijk is welke gebeurtenissen precies aan deze 'gevolgen' ten grondslag hebben gelegen.

Angst is een cruciaal element in de verhalen over ritueel misbruik. Gemeenschappelijk in alle verhalen is dat deze angst van een ongekend intensieve aard is; ongekend als men deze vergelijkt met de angst van slachtoffers van andere vormen van kindermishandeling. De angst zou niet alleen een direct gevolg zijn van de gruwelen die het slachtoffer heeft meegemaakt, maar vooral veroorzaakt worden door de zwaarst denkbare sancties die zijn gesteld op het doorbreken van het geheim. Het getuige en slachtoffer zijn van gruwelijke en voor een kind niet te vatten gebeurtenissen en de angst die in het verlengde daarvan ligt, zou erin resulteren dat een kind het voor zijn ontwikkeling fundamentele vermogen ontnomen wordt zich te verlaten op de betrouwbaarheid van eigen waarnemingen, cognities en emoties en zich te verlaten op anderen. Personen die zeggen slachtoffer te zijn van ritueel misbruik zijn, zoals gezegd, zonder uitzondering mensen die psychisch zeer ernstig beschadigd zijn.

Hieraan is het volgende nog toe te voegen. In vergelijking met andere vormen van kindermishandeling valt op hoe groot de indruk is die de angst en verwarring van het slachtoffer maakt op de persoon aan wie een slachtoffer zijn geheim prijs geeft - veelal een hulpverlener. Deelgenoot zijn van dit geheim betekent dat een hulpverlener zich verantwoordelijk voelt om een slachtoffer dan wel anderen tegen deze gruwelen te beschermen. Tegelijk is er de machteloosheid om die verantwoordelijkheid waar te maken. Deze machteloosheid hangt samen met een aantal factoren: de bijzondere nadruk op de noodzaak van geheimhouding wegens de mogelijke desastreuze gevolgen als bekend zou worden dat het slachtoffer het zwijgen heeft verbroken; de moeilijkheid, onder meer vanwege de verwardheid of incompleetheid van de verhalen, om inzicht te krijgen in concrete plaatsen, tijden en personen; het gegeven dat de rol van therapeut zich soms slecht verdraagt met de rol van degene die het verhaal van een cliënt verifieert.

Definiëring

In de beschouwingen over de meest geëigende definitie van ritueel misbruik gaat het over de vraag welke van de bovengenoemde elementen men als het meest typerend ziet, dat wil zeggen over de vraag waarin verhalen over ritueel misbruik zich onderscheiden van andere vormen van seksueel misbruik van kinderen.

Overziet men de definities die in de literatuur worden gebruikt of voorgesteld, dan blijkt dat ze onderling variëren in de mate waarin een bepaald kenmerk wordt benadrukt (Lloyd, 1992). In de literatuur wordt veel nadruk gelegd op het rituele, het occulte of het satanische karakter van de groepsbijeenkomsten. In de mate waarin men dit aspect meer specifiek acht voor deze vorm van seksueel misbruik, zal dit aspect ook sterker in een definitie doorklinken. Daarbij staat men dan nog voor de keuze om het aspect van het rituele meer of minder sterk te koppelen aan het groepsmatige en dus georganiseerde karakter van deze vorm van seksueel misbruik dan wel aan het cultus-achtige, het occulte of het satanische karakter ervan. Zo kan men ook meer of minder de

nadruk leggen op het georganiseerde (vaste plaatsen, tijden, ritën, personen) van de mishandeling, op het aspect van de fysieke gewelddadigheid of op dat van het seksueel misbruik.

Wordt in een definitie gekozen voor een bepaalde accentuering, dan staat men voor de vraag naar het differentiërende karakter van die definitie. Legt men bijvoorbeeld het accent op het georganiseerde karakter, dan rijst de vraag waarin deze vorm van georganiseerd seksueel misbruik zich onderscheidt van andere vormen van georganiseerd seksueel misbruik. La Fontaine (1993) omschrijft organized abuse, als "abuse by multiple perpetrators, some or all of whom are outside the immediate household of the victim(s), and who act together to abuse the child(ren)". Zogeheten netwerken van seksueel misbruik waarin volwassenen samenwerken in het seksueel misbruiken van kinderen en kinderpornografie vallen echter tevens onder een dergelijke omschrijving. Kelly (1988) legt de nadruk op het element van het rituele en komt tot de volgende omschrijving: "the repetitive and systematic sexual, physical and psychological abuse of children by adults as part of cult or satanic worship". Hierbij wordt weliswaar het accent sterk gelegd op het cult-achtige karakter, maar het gruwelijke karakter van de mishandeling en het misbruik en het perverse ervan blijft in een dergelijke omschrijving buiten beschouwing.

In de verhalen zijn de rituelen meer dan een bizarre franje. Ze maken enerzijds deel uit van het beweerde georganiseerde karakter van deze vorm van seksueel misbruik, in die zin dat ze – zoals groepsrituelen dat altijd doen – het besef van groepsbinding versterken. Daarnaast versterken ze het geheimzinnige en geheime karakter van de bijeenkomsten en daarmee de druk op geheimhouding. Anderzijds zijn ze angstwekkend voor de kinderen, vooral omdat sommige van deze rituelen de vorm hebben van fysieke gewelddadigheid, zoals het afmaken van dieren. De rituelen zelf zouden dus in hun effect op de slachtoffers bepaald niet onschuldig of hooguit bizar zijn.

Het georganiseerde van het misbruik en het daaraan vrijwel inherente karakter van meervoudigheid is niet het meest differentiërende kenmerk. Ook zijn dit niet de rituelen als zodanig. Het gaat in de verhalen niet om seksueel misbruik met een bizarre en occulte franje. Het meest kenmerkende in de verhalen en

waarin zij zich onderscheiden van andere al of niet georganiseerde vormen van seksueel misbruik is het gruwelijke karakter ervan, een pervers seksueel sadisme. Het rituele en het occulte zelf, inclusief de eventuele connectie met Satan zijn, hoe angstaanjagend wellicht, naar de opvatting van de werkgroep niet meer dan een pseudo-ideologie voor iets wat, indien deze gruwelen werkelijk plaatsvinden, in de kern puur sadisme is.

Deze opvatting vindt steun in de literatuur. Jones (1991) noemt de volgende drie aspecten die alle klinische verhandelingen over dit onderwerp gemeen hebben. Ten eerste de inbedding van seksueel misbruik in een - doorgaans deviant - belief-systeem, bijvoorbeeld satanisme. Dit kader zelf heeft door zijn extravagantie een desastreuze en diepgaande invloed op de persoonlijkheidsstructuur, de attitudes, de opvattingen en de bindingen aan anderen van het slachtoffer. In de tweede plaats wijst hij op de combinatie van seksueel misbruik met het beraamde en het sadistische van de activiteiten die zeer ernstige psychologische consequenties heeft. In de derde plaats is er de combinatie van seksueel misbruik met extreme vernedering en ontluistering van het slachtoffer die van desastreuze invloed is op het zelfvertrouwen en het zelfrespect van het slachtoffer. Met andere woorden, het is de combinatie van enerzijds het extravagante belief-systeem, het planmatig sadisme en de extreme vernedering met anderzijds de desastreuze effecten daarvan op de persoonlijkheidsstructuur, dat kenmerkend is voor deze vorm van seksueel misbruik van kinderen.

Finkelhor, Williams en Burns (1989) benadrukken wat zij noemden "the identification doctrine that celebrates participation in intentionally evil acts" (p. 64). Zij wijzen op twee belangrijke elementen in de combinatie van rituelen en seksueel misbruik. Het eerste is de vernietiging van de ontwikkeling (van seksualiteit) van een kind. Ze veronderstellen dat de plegers hun eigen seksualiteit in de loop van hun ontwikkeling zijn gaan ervaren als gecorrumpeerd en kwaadaardig of demonisch en daardoor hun ressentimenten gestalte geven door zich te richten op de vernietiging van (de seksualiteit) van een onschuldig kind. Het tweede is de identificatie met het kwade. De veronderstelling daarbij is dat zulke plegers hun waardesystemen omdraaien om zich op die wijze te

kunnen verwerpen tegen normale menselijke behoeften. Met andere woorden, vanwege de corruptie van het eigen menselijke wordt van het corrumperen van anderen een systeem gemaakt dat respect voor menselijkheid verwerpt. De eigen onmacht om aan het menselijke gestalte te geven wordt zodoende omgezet in een gevoel van superioriteit over de moraal en uiteindelijk over anderen.

Sakheim & Devine (1992) tenslotte schrijven: "a focus on the mystical and sensational aspects of this phenomenon can distract us from the sad reality of the extreme sadism and cruelty truly behind the problems that these patients experience" (p. xv). Deze combinatie van ongehoord sadisme en occulte praktijken maken van de verhalen van de slachtoffers iets onvoorstelbaars. Gevolg daarvan is dat men zich evenzeer bezighoudt met de vraag naar het geloofwaardige van deze verhalen – en hun vertellers – als met de essentie van de verhalen zelf. Niettemin zou het onjuist zijn om louter vanwege het ongehoord gruwelijke de verhalen af te doen als ongeloofwaardig. Pervers seksueel sadisme jegens kinderen is immers geenszins een onbekend verschijnsel. Zonder een uitspraak over de geloofwaardigheid van de verhalen te hebben willen doen, heeft de werkgroep met bovenstaande analyse getracht te begrijpen wat het belangrijkste is dat al deze verhalen gemeen hebben. Er zijn vele omschrijvingen en definities van het begrip ritueel misbruik in de literatuur voorhanden. Niet om aan al deze omschrijvingen nog eens een eigen definitie toe te voegen, maar om weer te geven wat de kern van ritueel misbruik is en als verdere leidraad voor de werkzaamheden van de werkgroep, is op grond van bovenstaande ritueel misbruik te omschrijven als:

met rituelen omgeven en in groepsverband uitgevoerd seksueel sadisme jegens meerdere kinderen in combinatie met extreme vormen van fysiek geweld en bedreiging.